References:

1. https://naurok.com.ua/stattya-na-temu-mova-v-konteksti-mizhkulturno-komunikaci-39651.html
2. http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Philologia/32759.doc.htm

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-280-0-20

Кульбабська О. В.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри сучасної української мови,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

«СЛОВНИК БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ» ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ ФЕНОМЕНУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У XXI столітті актуалізувалася проблема збереження «інтерпретативної здатності української мови у відображенні світу, тобто тієї здатності, яка виправдовує саме існування множинності мов у світі як осібних та оригінальних способів гармонізації довкілля людиною в процесі пізнання істини» [5, с. 80]. Дослідники констатують, що незнання особливостей української культури, власне, «комунікативні провали» через брак фонових знань у мовців, – усе це засвідчує «**параліч сенсотворення** як основи життєздатності та перспективності мови» [Там само]. Постає питання: у який спосіб виформовувати нині тожсамість, тобто «тотожність, ідентичність особи» [14]. Один із способів розв'язання проблеми, на думку лінгвістів, – повернення через словники, писемну практику до обігу слів, фразем, зворотів, ширших наративів, що є джерелами пізнання певної епохи, соціуму. Такі мовні одиниці здатні передавати поліфонію, лад і дух народного мовомислення, відтак «закарбовані в щоденному й звичному мовленні широкі світи поза людиною і людину як центр світобудови» [2, с. 7].

З іншого боку, варто взяти до уваги сьогоденні зміни критеріїв формування літературної норми. «Якщо в XIX ст. критерієм утвердження літературної норми була мовна практика авторитетного письменника, тобто основна роль у формуванні й розвитку літературної мови відводилася художньому стилю, то на початку XXI ст. літературну норму визначає практика засобів масової інформації. Критерій авторитетності письменницької мовної практики, індивідуальної

мовотворчості відходить на другий план» [7, с. 185]. Утім, відміна мовного цензурування як у друкованих текстах, так і в усному мовленні ЗМІ спричинила деяку карнавальність мовних засобів, розширення сфери й умов їх використання. Тому «для мовознавства в цілому, особливо для лексикографів, актуальною виявилася проблема аксіології текстів, зокрема з огляду на перспективу придатності їх використання як складників корпусної бази словників – основи визначення актуальності словникового складу та семантичної структури, функціональних і стильових параметрів кожної лексеми. Для сприймання й розуміння багатьох актуальних (нерідко популярних у широких колах читачів) текстів, які сьогодні суттєво розширюють лексикон літературної мови, для глибокого сприйняття нових та актуалізованих (повернутих до культурного життя) текстів необхідні такі тлумачні словники, які враховували б окреслені вище зміни в існуванні української мови за останнє сорокаріччя» [3, с. 240–241].

Отож постає необхідність укладання словників нового типу, що дали б змогу виформовувати ментальність етнофора – людини як носія етнічних рис особи; особи в єдності її етнічних якостей, тобто своєрідної моделі особи, у якій зосереджено тільки етнічні елементи та взаємозв'язок між ними.

Без сумніву, лексикографічні праці інноваційного типу стануть у пригоді й широкому колу спеціалістів – філологам, перекладачам, етнографам, історикам, культурологам, і тим, хто вивчає українську мову як іноземну. Так, на часі укладання «Словника безеквівалентної лексики української мови», що охоплював би реєстрові слова та лінгвокультурні концепти. Актуальність такого видання спричинено настановами на те, щоб відтворити в перекладному тексті, наприклад, ареальний мовний колорит, специфічні особливості усної побутової мови або ж щоб створити словесно-художній образ, умотивований прозорою внутрішньою формою лексеми-етнографізму. Для такого словника важливе значення набуває з'ясування походження слова, оприявнення його сполучувального потенціалу (валентності), синонімічних відношень, повнота коментарів, широта контексту функціювання (закцентуємо: словник поєднував би філологічний і енциклопедичний підходи). Наприклад, словникова статті для лексеми, що належить до південно-західного наріччя: у гуцульських говірках **КУКУ́РУДЗНИК, МЕ́ЛАЙНИК, МЕ́ЛАЙ (*ма́лай, ми́лай*)** – хліб із кукурудзяного борошна [4, с. 122]; **МАЛА́Й**, -ю, чол., *діал*. Вид хліба з кукурудзи, гороху або проса. – *Спечіть кілька хлібів або малаїв* (О. Кобилянська); *На столі лежав шматок малаю і надкушена цибуля* (Я. Галан) [13, т. 4, с. 605]; **МАЛА́Й,** -лая, м. 1) Хлѣбъ изъ, кукурузы,

гороху или проса. Kolb. I. 51. *Малаю, малаю, я тебе за хліб не маю*. Ном. № 14115. Иногда – вообще плохо выпеченный хлѣбъ, вязкій. 2) *раст*. Просо, Panicum miliaceum. ЗЮЗО. I. 130. [11]; **МАЛА́Й** – *вул*. хліб [столовий] [9, с. 347]; **МАЛА́Й,** *-ю́* – 1) глід: *Мала́ї б'ілим цвите́ / а иігитки́ ч'ірво́н':і*; 2) корж із кукурудзяної муки: *Мала́ї ни йе смашни́ї / у сел'і д'іти могли́ дражни́ти іко́гось Николайа́ / Никола́ї / Никола́ї продаў жи́нку за малаї / а дити́ну за торби́ну / а сам хо́ди / йік буга́ї* [1, с 890]; **МА́ЛАЙ,** *-ю́* – 1) хліб із кукурудзяного борошна [12, с. 274]; 2) пиріг із кукурудзяної муки; 3) запіканка із кукурудзяної муки (Хот., Заст.) [10, с. 291]. «На Буковині, особливо на Хотинщині, ще й досі готують малай, але він не щоденна, а святкова страва. *Малай* замішували на воді чи молоці. Маса була рідкою, її викладали у форму. Готовий малай мав темно-коричневий колір і був солодкуватий на смак. Їли його із солодким чи кислим молоком. Це був вид солодощів. Тут готували малай із гарбузом – *гарбу'з'ачий ма́лай.* Його готували з домішками м'якоті білого гарбуза. У рівнинній частині Буковини побутував *с'імн'а'ний ма́лай* з кукурудзяної муки та конопляного сім'яного молока» [8, с. 22]. Слово *ма́лай* має культурологічний потенціал: на засадах енантіосемії формує паремію **Удатний як малай на приспі* 'поганий, ні до чого не здатний' [12, с. 563]. У буковинські говірки слово *малай* потрапило із сх.-ром. мов; рум. *mąlai* – кукурудзяне борошно; коржик; уважають складним словом, утвореним із *mei* 'просо' і *lai* 'темно-сірий' [6, с. 369]. Кулінарне мікрополе: *ма́лай ку'курудз'аний, ма́лай з ви*^{е}*ш'н'ами, гарбу'з'ачий ма́лай, с'імн'а'ний ма́лай* [10, с. 291].

Отже, територіально марковані одиниці несуть виразну етнографічну інформацію, а тому художньо-публіцистичний мікро– чи макроконтекст перекладу може насичуватися етнопобутовим колоритом, утілюючи часову й просторову змінюваність у реальній мовній комунікації, компенсуючи номінативну недостатність літературної мови. «Для лінгвістичного осмислення науково цінними є передусім компоненти, які омовлюють ті структури людської свідомості, що репрезентують ціннісні константи окремої етноспільноти, її національно-культурні домінанти, увиразнюючи систему подій і чинників виформування мовної картини світу» [15, с. 365].

Окрім етнографізмів, «Словник безеквівалентної лексики української мови» міг би репрезентувати інші тематичні групи слів, як-от: 1) радянізми, або совєтизми (*колективізатор, червоноармійський, по-куркульському* тощо); 2) побутовизми, що створюють ситуативно нейтральне предметне тло подій, а також знакові мовно-естетичні елементи та слова-символи (*ослін, припічок, пуфик, сани, секретер, дишло, душ, заначка* тощо); 3) перифрази (*біле золото* (цукор), **вогонь**

ганьби (сором), **потужний гуркіт** (грім), **чорний велетень** (поїзд) тощо); 4) конотативна лексика (*базікало, лідерчук, шабашник, петеушник* тощо); 5) національно-марковані топоніми (*Україна, Київ, Маріуполь, Буча, Дніпро*); 6) лексика зі складу фразем і фольклоризми (*аз* – *Ні аза не знати (не розуміти), *Починати з азів).

Для лінгвістів, перекладачів, етнографів «словник був і залишається не лише мовним вмістищем різнопланової упорядкованої мовної інформації, а й імпульсом формулювання нових проблем, стимулом до наступних наукових пошуків» [3, с. 238]. Словник часто глибше розкриває сутності аспектів мови, особливості її структури та буття як феномену культури, аніж лінгвістичні праці інших типів.

Список використаних джерел:

1. Голянич М. Мовний портрет села Тюдів : словник у 2-х т. Т 1 : А–М. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. 1000 с.
2. Гриценко П. Просторінь народного слова Гуцульщини. *Голянич М. Мовний портрет села Тюдів : словник у 2-х т. Т 1 : А–М*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. С. 4–10.
3. Гриценко П. Ю. «*Слово поза словником*»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2011. С. 238–249.
4. Гуцульські говірки : короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1997. 232 с.
5. Дзюбишина-Мельник Н. Відображення мовної картини світу в сучасному словнику. *Українське мовознавство : міжвід. наук. зб.* Київ : Київський ВПЦ університет, 2008. Вип. 38. С. 79–84. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/902
6. Етимологічний словник української мови : у 7 тт. / [ред. О. С. Мельничук та ін.]. Київ : Наук. думка, 1982–2013.
7. Єрмоленко С. Функції діалектизмів у мові сучасної художньої літератури. *Діалектна мова: сучасний стан і перспективи дослідження : матер. Всеукр. наук. читань* (Чернівці, 22 червня 2011 р.). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 185–186.
8. Кожолянко К. Г. Народознавство буковинців. Народна їжа українців : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2000. 104 с.
9. Лексикон львівський: поважно і на жарт / відп. ред. Н. Хобзей. Львів : [Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ], 2009. 670 с.
10. Руснак Н. О., Борис Л. М. Динаміка назв страв та напоїв у буковинських говірках : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 320 с.

11. Словарь української мови : у 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. URL: [репринтне вид.]. Київ : Лексикон, 1996].
12. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
13. Словник української мови : в 11 т. Київ :, 1973. URL: http://sum.in.ua/
14. Тожсамість. *Словопедія*. URL: http://slovopedia.org.ua/103/53410/1078695.html
15. Kulbabska O. V., Shatilova N. O. EVERYDAY CULTURE OF PEOPLE FROM BUKOVYNA: LEXICOGRAPHIC PROFILE (Повсякденно-побутова культура буковинців: Лексикографічний профіль). *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Collective monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. Vol. 1. P. 365–381. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-031-5-22

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-280-0-21

Мікрюкова К. О.
кандидат філологічних наук,
викладач вищої категорії,
ВСП «Фаховий коледж Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського»

КОНЦЕПТ «КОХАННЯ І ШЛЮБ» У ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Відомий постулат римського поета стверджує: «Amor omnibus idem – любов в усіх та сама». «Amor» поширюється не лише на «homo sapiens», але і на весь тваринний світ. Але саме «homo sapiens» завдяки своїй унікальній здібності говорити і писати зафіксував у словесних формулах усі перипетії та різновиди кохання (і шлюбу), а також своє розуміння цього всеосяжного почуття.

Поняття концепту у нашому розумінні – це мовний і ментальний феномен, що об'єктивує інформацію, представлену в народній культурі та художній творчості. Концепт «кохання і шлюб» – споконвічно людські прояви соціальної організації суспільства, що вербалізуються в українській та російській фразеології. Відомо, що мовними стереотипами, у яких відбито певні уявлення соціуму є не лише слова,